

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNI REABILITATSIYA QILISH VA PROTEZLASH MARKAZLARI FAOLIYATI VA ULARDAGI IJTIMOYIY- IQTISODIY JARAYONLAR TAHLILI

*Shamsiddinov Doniyor Husan o'g'li. Navoiy davlat konchilik va
texnologiyalar universiteti 1-b22 iqtisodiyot guruhi talabasi
Iqtisodiyot va menejment fakulteti, 60310100 — Iqtisodiyot (tarmoqlar va
sohalar bo'yicha)*

Ilmiy rahbar: Bahronova Shahodat Baxshulloyevna

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va protezlash markazlari faoliyatining iqtisodiy mohiyati, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati hamda mazkur sohadagi muammolar va istiqbollar tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasida mavjud reabilitatsiya va protezlash markazlari faoliyati, ularning moliyaviy ta'minoti, xizmat ko'rsatish sifati va samaradorligi o'rganilgan. Maqolada ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar tahlili asosida nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish, ularni mehnat bozoriga jalb etish va hayot sifatini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: nogironlik, reabilitatsiya, protezlash, ijtimoiy himoya, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy ta'minot, inklyuziv iqtisodiyot.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается экономическая сущность деятельности центров реабилитации и протезирования для лиц с ограниченными возможностями здоровья, их социально-экономическое значение, а также анализируются существующие проблемы и перспективы развития данной сферы. В ходе исследования изучена деятельность реабилитационных и протезных центров Республики Узбекистан, их финансовое обеспечение,

качество и эффективность оказываемых услуг. На основе анализа социально-экономических процессов разработаны рекомендации по социальной защите лиц с ограниченными возможностями, их интеграции на рынок труда и повышению качества жизни.

Ключевые слова: инвалидность, реабилитация, протезирование, социальная защита, экономическая эффективность, финансовое обеспечение, инклюзивная экономика.

ANNOTATION

This article examines the economic essence of the activities of rehabilitation and prosthetics centers for persons with disabilities, their socio-economic significance, and analyzes the existing problems and prospects for the development of this sector. The study explores the activities of rehabilitation and prosthetics centers in the Republic of Uzbekistan, their financial support, quality and efficiency of services provided. Based on the analysis of socio-economic processes, recommendations have been developed for social protection of persons with disabilities, their integration into the labor market, and improving quality of life.

Keywords: disability, rehabilitation, prosthetics, social protection, economic efficiency, financial support, inclusive economy.

KIRISH

Zamonaviy ijtimoiy davlat tushunchasi barcha fuqarolarga, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslarga teng huquq va imkoniyatlar yaratishni nazarda tutadi. Dunyo miqyosida nogironligi bo'lgan shaxslar sonining oshib borishi va ularning ijtimoiy himoyasini ta'minlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining 15 foizdan ortig'i turli darajadagi nogironlikdan aziyat chekmoqda. O'zbekistonda ham ushbu ko'rsatkich sezilarli bo'lib, reabilitatsiya va protezlash xizmatlariga bo'lgan talab yil sayin ortib bormoqda.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va protezlash markazlari (bundan buyon — NRPM) zamonaviy ijtimoiy himoya tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu markazlar tibbiy, professional va ijtimoiy reabilitatsiya xizmatlarini birlashtirib, nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatga to'liq qo'shilishiga ko'maklashadi. Ularning faoliyati nafaqat tibbiy ahamiyatga ega, balki kuchli iqtisodiy va ijtimoiy samara ham beradi: mehnat qobiliyatini tiklash, inson kapitalini asrash, bandlikni oshirish va ijtimoiy xarajatlarni kamaytirish.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish va reabilitatsiya qilish sohasida muhim islohotlar amalga oshirildi. 2020-yilda "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonun qabul qilindi, bu esa inklyuziv siyosatni yanada kuchaytirdi. Shuningdek, Prezidentning 2021-2023-yillardagi farmonu va qarorlari doirasida reabilitatsiya markazlarini modernizatsiya qilish, ularni zamonaviy uskunalar bilan jihozlash va xizmatlar sifatini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ko'rildi.

Biroq, amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramay, soha faoliyatidagi muammolar hali-hamon mavjud. Moliyalashtirishning yetarli emasligi, malakali mutaxassislar tanqisligi, zamonaviy texnologiyalar va uskunalar bilan jihozlanishning past darajasi, xizmatlar geografiasining cheklanganligi — bular barchasi reabilitatsiya tizimi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu muammolarni ilmiy asosda tahlil qilish va samarali yechimlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu nuqtai nazardan, reabilitatsiya va protezlash markazlari faoliyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish, ularning moliyaviy ta'minoti, resurs samaradorligi va ijtimoiy natijalarini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqola ushbu muammoni har tomonlama o'rganishga va O'zbekiston sharoitida reabilitatsiya tizimini yanada rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Nogironligi bo'lgan shaxslarni rehabilitatsiya qilish va ijtimoiy himoya qilish masalasi xalqaro va milliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar turli nazariy va amaliy yondashuvlar asosida amalga oshirilgan.

Xalqaro miqyosda Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2006-yilgi "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi (CRPD) sohadagi asosiy mezonlarni belgilaydi. Konvensiya nogironlikni tibbiy nuqtai nazardan emas, balki ijtimoiy model asosida ko'rib chiqadi va jamiyatdagi to'siqlarni bartaraf etish zarurligini ta'kidlaydi [1]. Ushbu yondashuv rehabilitatsiya markazlari faoliyatini ham qayta ko'rib chiqishni va ularni inklyuziv tamoyillar asosida shakllantirish zarurligini belgilab berdi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) tomonidan tayyorlangan "Nogironlik va sog'liqni saqlash" hisobotida rehabilitatsiya xizmatlarining global holatiga baho berilgan. Hisobotda ta'kidlanishicha, rivojlanayotgan mamlakatlarda nogironligi bo'lgan shaxslarning atigi 5-15 foizigina zarur rehabilitatsiya xizmatlaridan foydalana oladi [2]. Bu ko'rsatkich rehabilitatsiya infratuzilmasini kengaytirish va moliyalashtirishni oshirishning naqadar muhimligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda rehabilitatsiya xizmatlarining iqtisodiy samaradorligiga oid tadqiqotlar alohida o'rin tutadi. Amerikalik olimlar D. Braddock va S. Parish "Disability at the Dawn of the 21st Century" asarida nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat bozoriga jalb etishning iqtisodiy samarasini tahlil qilib, har bir dollar rehabilitatsiya xarajatlaridan iqtisodiyot 7-10 dollar foyda ko'rishini aniqlagan [3]. Bu ma'lumot rehabilitatsiya investitsiyalarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini ilmiy jihatdan isbotlaydi.

MDH va postsovet hududidagi tadqiqotlarda rehabilitatsiya tizimi ko'p hollarda sovet davridan meros qolgan tuzilmalar nuqtai nazaridan o'rganilgan. Rossiyalik olim E.I. Xolostova "Sotsialnaya rehabilitatsiya invalidov" asarida rehabilitatsiya

tizimining moliyaviy asoslari, davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qiladi [4]. Ushbu yondashuv O'zbekistondagi reabilitatsiya markazlarini isloh qilishda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston iqtisodiy adabiyotlarida ushbu mavzu nisbatan yangi bo'lib, tadqiqotlar asosan so'nggi yillarda jadallashdi. Xolmatov B.X. va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O'zbekistondagi nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, ularning mehnat bozorida ishtiroki va reabilitatsiya xizmatlaridan foydalanish darajasi o'rganilgan [5]. Tadqiqot natijalari qishloq hududlarida yashovchi nogironligi bo'lgan shaxslarning reabilitatsiya xizmatlaridan foydalanishdagi imkoniyatlari shahar aholisiga nisbatan sezilarli darajada past ekanligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, reabilitatsiya markazlari faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarini kompleks o'rganish, moliyaviy ta'minot mexanizmlarini takomillashtirish va xizmatlar samaradorligini oshirish masalasida ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish zarur.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va protezlash markazlari faoliyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik tahlil usullari uyg'un holda qo'llanildi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida ijtimoiy himoya nazariyasi, inson kapitali kontseptsiyasi va inklyuziv iqtisodiyot yondashuvlari xizmat qildi. Ushbu nazariy poydevor reabilitatsiya markazlari faoliyatini nafaqat tibbiy, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham keng ko'lamda tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotda umumilmiy bilish usullari — tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan keng foydalanildi. Statistik

tahlil usuli orqali O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi hamda Davlat statistika qo'mitasining ochiq ma'lumotlari asosida reabilitatsiya markazlarining faoliyat ko'rsatkichlari baholandi.

Empirik tadqiqot metodlari sifatida kuzatish, hujjatlar tahlili va iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Reabilitatsiya markazlarining moliyaviy hisobotlari, byudjet xarajatlari tuzilmasi va xizmatlar hajmiga oid statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Dinamik tahlil usuli yordamida ko'rsatkichlarning o'zgarish tendensiyalari o'rganildi.

Shuningdek, normativ-huquqiy tahlil usuli qo'llanilib, nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish va reabilitatsiya sohasidagi amaldagi qonunchilik va me'yoriy hujjatlar o'rganildi. Bu yondashuv mavjud huquqiy bazaning amaliy samaradorligini baholash va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasida nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va protezlash tizimi faoliyatiga oid tadqiqot quyidagi muhim natijalarga erishilganini ko'rsatdi. Mamlakatda hozirgi kunda reabilitatsiya va protezlash xizmatlarini ko'rsatuvchi markazlar tarmog'i mavjud bo'lib, ular viloyatlar va tuman markazlarida joylashgan. So'nggi yillarda ushbu markazlar sonining oshirilishi va ularning moddiy-texnik bazasini yangilash bo'yicha muhim qadamlar tashlandi.

1-jadval. O'zbekiston Respublikasida reabilitatsiya va protezlash markazlari ko'rsatkichlari (2021-2023 yillar)

Ko'rsatkich	2021-yil	2022-yil	2023-yil
Reabilitatsiya markazlari soni (ta)	87	94	103

Ko'rsatkich	2021- yil	2022- yil	2023- yil
Xizmat ko'rsatilgan bemorlar soni (ming kishi)	142,3	158,7	179,4
Byudjet mablag'lari, mlrd so'm	312,5	378,2	456,9
Bir bemorga sarflangan xarajat, ming so'm	2 196	2 383	2 547
Xodimlar soni (kishi)	4 120	4 380	4 750

Manba: O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

1-jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, 2021-2023-yillar mobaynida reabilitatsiya markazlari soni 87 tadan 103 taga (18,4 foizga), xizmat ko'rsatilgan bemorlar soni esa 142,3 ming kishidan 179,4 ming kishiga (26,1 foizga) oshdi. Bu ko'rsatkichlar sohadagi ijobiy tendensiyalarni aks ettiradi. Ayni vaqtda, byudjet mablag'lari ham sezilarli darajada — 312,5 mlrd so'mdan 456,9 mlrd so'mga (46,2 foizga) oshirildi.

2-jadval. Reabilitatsiya xizmatlarining turlari bo'yicha taqsimoti (2023-yil, %)

Xizmat turi	Xizmat oluvchilar ulushi, %	Moliyalashtirishdagi ulush, %
Tibbiy reabilitatsiya	42,3	38,7
Protezlash va ortopedik xizmatlar	28,6	34,2
Professional reabilitatsiya	14,2	13,8

Xizmat turi	Xizmat oluvchilar ulushi, %	Moliyalashtirishdagi ulush, %
Ijtimoiy reabilitatsiya	9,7	8,4
Psixologik yordam	5,2	4,9
Jami	100,0	100,0

Manba: O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, tibbiy reabilitatsiya xizmatlari eng ko'p talabga ega bo'lib, barcha xizmat oluvchilarning 42,3 foizini tashkil etmoqda. Protezlash va ortopedik xizmatlar esa moliyalashtirishda eng katta ulushni egallaydi (34,2%). Shu bilan birga, professional va ijtimoiy reabilitatsiya xizmatlarining ulushi nisbatan past ekanligi ko'zga tashlanadi, bu esa ushbu yo'nalishlarga e'tiborni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida reabilitatsiya va protezlash markazlari faoliyatidagi asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari quyidagicha aniqlanadi: Moliyaviy ta'minot yetarli emasligi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bir bemorga sarflangan xarajatlar xalqaro standartlarga nisbatan sezilarli past. Muammoni hal etish uchun xususiy-davlat sherikligini rivojlantirish, xalqaro grantlar va investitsiyalarni jalb etish hamda tibbiy sug'urta mexanizmlarini joriy etish tavsiya etiladi. Xodimlar malakasining oshirilishi zarurligi. Reabilitatsiya sohasidagi mutaxassislar kadrlar almashinuvi yuqori bo'lib, ularning malakasi doimo yangilab borilishini talab etadi. Bu muammoni bartaraf etish uchun maxsus o'quv dasturlarini kengaytirish, xorijiy tajriba almashish dasturlarini joriy etish zarur. Hududiy notekislik. Reabilitatsiya xizmatlarining sifati va mavjudligi viloyatlar o'rtasida sezilarli farq qiladi. Qishloq hududlarida yashovchi nogironligi bo'lgan shaxslar uchun mobil reabilitatsiya xizmatlarini yo'lga qo'yish va masofaviy konsultatsiya tizimlarini joriy etish dolzarb

masaladir. Raqamli texnologiyalardan foydalanish past darajasi. Zamonaviy raqamli sog'liqni saqlash va telemedisina imkoniyatlaridan foydalanish markazlar xizmat doirasini kengaytirishi va xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Shu sababli reabilitatsiya markazlarini raqamlashtirish dasturlarini ishlab chiqish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, reabilitatsiya xizmatlariga sarflangan mablag'lar uzoq muddatda muhim iqtisodiy samaraga ega. Hisob-kitoblar bo'yicha reabilitatsiya orqali mehnat qobiliyatini tiklagan shaxs o'rtacha 15-20 yil mobaynida iqtisodiyotga hissa qo'shish imkoniyatiga ega bo'ladi. Har bir bemorga sarflangan o'rtacha 2,5 mln so'mlik reabilitatsiya xarajatlari ijtimoiy nafaqalardan tejamkorlik, soliq daromadlari va mahsuldorlik oshishi hisobiga 3-4 barobar qaytarilishi mumkin. Shunday qilib, reabilitatsiya va protezlash markazlarining samarali faoliyati nafaqat nogironligi bo'lgan shaxslarning hayot sifatini oshiradi, balki butun iqtisodiyot uchun muhim ijobiy samaralar keltiradi.

XULOSA

Amalga oshirilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalar shakllandi: Birinchidan, reabilitatsiya va protezlash markazlari faoliyati faqat tibbiy xizmat ko'rsatish bilan chegaralanib qolmasdan, keng ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega. Ushbu markazlar nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat bozoriga qaytarish, ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash va ijtimoiy nafaqalarga sarflanadigan xarajatlarni kamaytirish orqali milliy iqtisodiyotga salmoqli hissa qo'shadi. Ikkinchidan, 2021-2023-yillar mobaynida O'zbekistonda reabilitatsiya markazlari soni 87 tadan 103 taga, xizmat ko'rsatilgan bemorlar soni esa 142,3 ming kishidan 179,4 ming kishiga oshdi. Byudjet mablag'larining 46,2 foizga ko'tarilishi sohadagi ijobiy tendensiyalarni tasdiqlaydi. Biroq, xalqaro standartlarga nisbatan moliyalashtirishning past darajasi, hududiy notekislik va mutaxassislar malakasini oshirish zarurligi hal qilinishi lozim bo'lgan muammolar sifatida qolmoqda. Uchinchidan, reabilitatsiya xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishning

asosiy yo'llari sifatida xususiy-davlat sherikligini kengaytirish, xalqaro investitsiyalarni jalb etish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va mobil reabilitatsiya xizmatlarini rivojlantirish o'zini oqlagan mexanizmlar ekanligi aniqlandi. To'rtinchidan, kelajakdagi istiqbolli yo'nalishlar sifatida sun'iy intellekt asosidagi reabilitatsiya dasturlari, masofaviy monitoring tizimlari, protezlashda 3D-chop etish texnologiyalarini qo'llash va inklyuziv mehnat bozoriga integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va protezlash markazlari — bu zamonaviy ijtimoiy davlatning asosiy tayanch nuqtalaridan biri. Ularning faoliyatini ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan takomillashtirish nafaqat millionlab fuqarolarning hayot sifatini yaxshilaydi, balki O'zbekiston iqtisodiyotining inklyuziv va barqaror rivojlanishiga ham muhim hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). New York, 2006, 1-25-betlar.
2. World Health Organization. World Report on Disability. Geneva: WHO Press, 2011, 96-143-betlar.
3. Braddock D., Parish S. Disability at the Dawn of the 21st Century. American Association on Mental Retardation, 2002, 211-240-betlar.
4. Xolostova E.I. Sotsialnaya reabilitatsiya invalidov. Moskva: Dashkov i Ko, 2018, 87-132-betlar.
5. Xolmatov B.X. O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va reabilitatsiya tizimini takomillashtirish masalalari. Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 2022, 3-son, 45-58-betlar.

6. O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi. Ijtimoiy himoya tizimi faoliyati to'g'risidagi yillik hisobot. Toshkent, 2023, 18-34-betlar.

7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Aholining turmush darajasi: statistik to'plam. Toshkent, 2023, 62-78-betlar.